

KALLION KANSAKOULUN PIHALLA 1910. KUVA HKM

ANTTI MALINEN
**KOULU KAVERISUHTEIDEN
RAKENTUMISEN JA
VAALIMISEN YMPÄRISTÖNÄ**

Olga Hirvonen (os. Vihavainen) syntyi nykyisin Joensuuun kuuluvassa Mutalan kylässä maaliskuun kolmantena päivänä vuonna 1900.

Hänen ensimmäisiä lapsuusvuosiaan leimasivat kodin köyhyys ja menetykset: seitsemän vuoden ikäisenä häneltä oli kuollut jo kolme sisarusta ja kohtuukuntainen kotikin vaihtunut multapohjaiseen, yksi-ikkunaiseen mökkiin.

Syksyllä 1908 Olgan elämässä tapahtui kuitenkin käänne parempaan: hän pääsi lapsenvahdin toimesta aloittamaan koulun. Tämä oli Olgan elämässä merkittävä tapahtuma. Koululaisena hänen vaatetukseensa panostettiin aiempaa enemmän ja koulumatkoja varten Olga sai elämänsä ensimmäiset housut. Lisäksi vanhemmat antoivat luvan hiusten kasvattamiseen. Aiemmin isä oli vain "lippassut" Olgan hiukset kamman ja saksien avulla lyhyiksi, samaan tapaan kuin veljiltä.

Koulu toi myös lisää vapautta monenlaisia vastuita kantavan tytön elämään. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle lähettämässään Olga kertoo saaneensa koulun ansiosta ensimmäisen "aivan oikean tyttöystävän", lähimmässä naapuritalossa asuneen Aion. Hänen kanssaan Olga kulki niin kouluun kuin kylän erilaisiin talkoisiin, kirkkoon ja rippikouluun. Koulumatka oli pitkä, mutta samalla se oli aivan omaa aikaa ja vailla muita velvollisuuksia.

Leikkimahdollisuuksien takia tytöt varasivat koulumatkaan reilusti aikaa: "Kun koulu alkoi kello 9, aloitimme me matkan aamulla seitsemältä. Matkalla leikittiin monet leikit, kaikille suuremmille kiville annettiin talojen nimet, niihin aina poikettiin, tervehdittiin puunoksia ja puhuteltiin mielikuvitusihmisiä." Kun koulua käytiin kuutena päivänä

viikossa, niin lyhyemmätkin koulumatkat tarjosivat lapsille reilusti yhteistä aikaa ja leikin mahdollisuuksia.

Olgan tarina tuo osaltaan esille, kuinka koululla oli jo 1900-luvun alussa hyvin suuri merkitys lasten elämässä. Varsinkin oppivelvollisuuden säättämisen jälkeen yhä suurempi osa lapsiväestöstä pääsi koulunkäynnin piiriin. Koulu laajensi lasten sosiaalista piiriä ja toi yhteen ikätoverit, luoden samalla mahdollisuuksia samanikäisyyteen pohjautuvien vertaisyhteisöjen rakentumiselle. Kouluista tuli paikkoja, joissa lapset omaa kulttuuriaan, joka sai muotonsa leikeissä, kielenkäytössä ja vaikkapa pukeutumiseen ja käyttöön liittyvinä vaihtuvina muotoina. Olgan tavoin myös nykylasten elämässä koulumatkat voivat toimia kaveri- ja ystävyysuhteiden rakentajana.

Leikitäänkö? Lasten kaverisuhteet 1900-luvun Suomessa -tietokirjassa (Gaudeamus, 2022) käsittelemme työpari Tuomo Tammisen kanssa lasten kasvuympäristöjen ja kokemusmaailman muutoksia sadan vuoden ajanjaksolla. Monivuotiseen tutkimukseen pohjautuvassa kirjassamme käsittelemme laajalti myös koulun merkitystä lasten elämässä ja kaverisuhteissa. Eri vuosikymmeninä koululla on ollut pysyvä rooli oppimisen, järjestyksen ja sosiaalistamisen ympäristönä, mutta yhtä lailla se on ollut myös paikka, jossa on solmittu läpi elämän kestäviä ystävyysuhteita, ja toisaalta kärsitty myös yksinäisyydestä ja kaverisuhteisiin liittyvän vallankäytön ikävistä ja julmistakin piirteistä: ulossulkemisesta, torjunnasta ja jopa erimuotoisesta väkivallasta.

Kirjoituksessani tarkastelen koulun merkitystä juuri kaverisuhteiden rakentamisen ympäristönä. Otan lähempään tarkasteluun toisen maailmansodan jälkeisen ajanjakson, jolloin lasten sosiaalinen elämä nousi uudenlaisen mielenkiin-

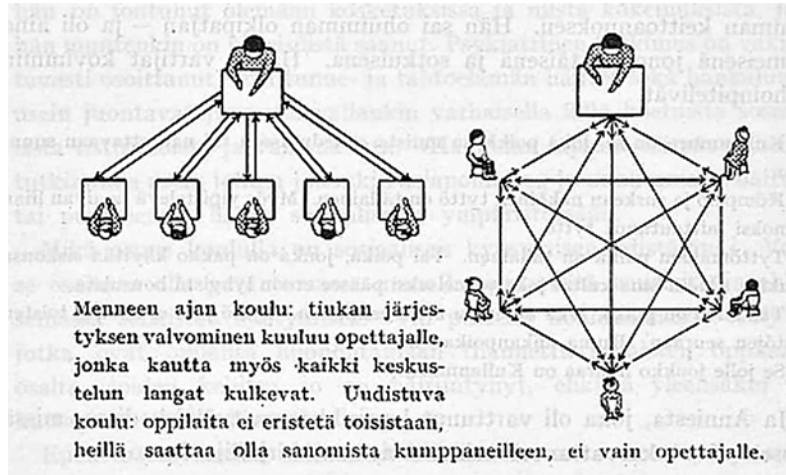
non kohteeksi. Vuosien 1946 ja 1952 opetussuunnitelmat loivat opettajille uudenlaisia velvoitteita lasten sosiaalisten ja tunne-elämään liittyvien taitojen opettamisessa ja laajemmin lasten sosiaalisten suhteiden valvonnassa ja vaalimisessa.

Uusien työotteiden juurtuminen paikallisiin käytäntöihin otti kuitenkin aikansa. Monet kansakoulunopettajat kokivat jo olemassa olevien velvoitteiden hoitamisen kuormittavana ja uusien vastuiden ja roolien ottamista vieroksuttiin. Koululaiset ottivat myönteisesti vastaan ryhmätyöskentelyn ja yhteistyön, mutta toisaalta kaverisuhteiden alueella vanha järjestys haluttiin monesti pitää entisellään ja vapaana opettajien ja kasvattajien valvonnasta ja vaikutuksesta. Tapausesimerkki tuokin esille, kuinka hyvin monenlaiset tekijät, myös koululaisten omiin asenteisiin liittyvät, vaikuttivat opetukseen ja työmenetelmiin liittyvien ideoiden omaksumiseen.

Sosiaaliset taidot kansalaistaidoksi

Kiinnostus koululaisten sosiaaliseen elämään virisi jo 1930-luvulla ja eräs keskeisistä pioneereista oli opettajana toiminut ja myöhempi kasvatustieteen professori Matti Koskenniemi. Vuonna 1943 julkaistussaan kirjassaan "Koululuokan pienoisyhteiskunta" Koskenniemi esitteli monivuotisen tutkimuksensa tuloksia ja havaintoja koululaisten sosiaalisesta elämästä muun muassa luokkahengen rakentumisesta ja siitä, miten lapset rakentavat erilaisia suosiohierarkioita ja luovat kaveri- ja ystävyysuhteita.

Koululaisten ryhmäelämään ja kaverisuhteisiin kohdistuva kiinnostus heijasteli osaltaan modernisoituvien yhteiskuntien laajempaa muutosta. Toisen maailmansodan vuosina yhteiskunta hahmotettiin niin Suomessa kuin maailmalla entistä

KUVA KIRJASTA SOSIAALINEN
KASVATUS KOULUSSA.
LÄHDE: KOSKENNIEMI 1952, 12.

KUVITUSTA KIRJASTA
TAITAVA OPETTAJA.
LÄHDE: KOSKENNIEMI & VALTASAARI
1954, 76.

selkeämmin työnjaollisena kokonaisuutena, ja niukka työvoima haluttiin käyttää mahdollisimman tehokkaasti. Samalla huomio kohdistui työelämän suhteisiin ja tuottavuuden kysymyksiin ja tutkijat pohtivat laajalti muun muassa johtamisen ja vuorovaikutussuhteiden merkitystä teollisuuden ja hallinnon alueilla. Vähitellen sosiaaliset taidot nousivat kansalaistaidoksi, joita nähtiin tarvittavan niin työelämässä, julkisessa hallinnossa kuin myös perhe-elämässä.

Sosiaalisten taitojen kasvava yhteiskunnallinen merkitys näkyi muun muassa siinä, että niiden opettaminen nousi osaksi kansakoulun opetussuunnitelmaa. Vuoden 1946 kansakoulun opetussuunnitelman ensimmäisessä osassa kuvataan yksityiskohtaisesti, kuinka koulun yksi keskeisistä tehtävistä on edesauttaa yksilöiden persoonallista kasvua ja yhteiskunnan toiminnan kannalta välttämättömien asenteiden omaksumista:

”Kansanvaltainen elämä edellyttää, että tulevia kansalaisia kasvatetaan itsenäisiksi, vapaiksi persoonallisuuksiksi, joiden yksilöllisiä ominaisuuksia pidetään arvossa. Kansanvaltainen elämä käy kuitenkin mahdolliseksi vain siten, että nämä yksilöt kasvatetaan yhteistoimintaan. Jotta he kykenisivät järjestäytymään keskinäisen solidarisuuden pohjalla, on heitä kasvatettava oikeamielisyyteen ja epäitsekkyteen, suvaitsevaisuuteen ja mielenmalttiin.” (KM 1946, 4).

Eriyisesti Koskenniemen ajattelussa koulu nähtiinkin aiempaa vahvemmin pienois-yhteiskuntana, jonka yhtenä funktiona oli opettaa lapsille sosiaalisen yhdessäolon ja yhteistoiminnan taitoja. Uudet näkemykset ja vaatimukset edellyttivät samalla koulutyöskentelyn uudistamista. Vuosien 1946 ja 1952 opetussuunnitelmissa korostettiin, että oppilaita oli rohkaistava aiempaa voimakkaammin omien näkemysten ilmaisuun, joka sa-

malla rakensi vuorovaikutustaitojen oppimisen kannalta keskeistä keskustelukulttuuria.

Uudistuvassa koulussa opettajan oli laskeuduttava kateederilta luokan tasolle ja luotava samalla tilaa ja mahdollisuuksia opetettavasta asiasta keskusteluun ja tiedon sisäistämiseen. Matti Koskenniemen kirjoittamassa Taitava opettaja -oppaassa todettiin, että ”[o]ppilaiden on annettava kysyä” (kursivointi alkuperäinen), sillä se nähtiin tärkeänä paitsi oppimisen, myös itse kyselemisen halun säilyttämiseksi. Oppaan kuvituksessa asetettiin rinnakkain vanha ja uusi koulu, joka näyttäytyi vuorovaikutussuhteiltaan aiempaa monipuolisena. ”Vanhan koulun” ideaalittomuudessa opettaja näyttäytyi auktoriteettina, joka sääteli luokan kaikkia puheenvuoroja jakamalla yksittäisille oppilaille puheenvuoroja. Uudessa koulussa koululaiset saivat keskustella opetettavista asioista myös keskenään. Monissa kouluissa lisättiinkin ryhmätyöskentelyä ja koululaisten keskinäistä yhteistyötä, vaikkapa koululehden toimittamisen puitteissa. Leikitäänkö? -kirjassa tuomme kuitenkin esille, laajaa muistitietoaineistoa hyödyntäen, että monissa kouluissa opetus pysyi entisenlaisena, ja opettajakin näyttäytyi monesti etäisenä auktoriteettihahmona.

Uudenlaisia työotteita pyrittiin kuitenkin esittelemään opettajakunnalle niin opetussuunnitelmien kuin erilaisten käsikirjojen muodossa. Nämä aineistot tuovat esille, että sosiaalisten taitojen opettamiseen sisältyi kiinnostavalla tavalla myös tunneulottuvuus. Esimerkiksi Koskenniemen ”Sosiaalinen kasvatus koulussa” kirjassa kuvattiin hyvin yksityiskohtaisesti, minkälaisen tehtävien avulla on edistää oppilaiden taitoa tulkita oikein toisten ihmisten käyttäytymistä”, muun muassa kiinnittämällä huomiota kanssaihminen ”ilmeisiin, eleisiin sekä muihin mielentilaa osoittaviin ilmauk-

siin.” Käytännössä tehtävänä oli opettaa oppilaille tunnetaitoja, muun muassa ”ottamalla puheeksi esim. miten on käyttäydyttävä, kun kumppani on surullinen, ärtynyt tai muuten poikkeuksellisessa mielentilassa tai kun asianomainen itse ei ole oikein tasapainossa.” (Koskenniemi 1952, 320).

1940- ja 50-lukujen opetussuunnitelmissa opettajien työkenttä laajenikin, ainakin teoriassa, luokan sosiaalisten suhteiden säätelyn alueelle. Koulun ja luokan ”tunteenomainen ilmasto” nähtiin tärkeänä oppilaiden viihtyvyyden ja mielen-terveyden osatekijänä, ja opettajan tehtävänä oli tarkkailla muun muassa oppilaiden keskinäisiä suhteita ja sitä, ilmenikö niissä ”ystävyyttä, myötätuntoa, vihamielisyyttä vai kateutta” (Koskenniemi & Saarinen 1956, 92). Vuoden 1952 komiteamietinnössä opettajia kehoitettiin tarkkailemaan muun muassa lasten välitunteileikkejä, sillä niiden nähtiin antavan tärkeitä tietoja oppilaista ja heidän keskinäisistä suhteistaan (KM 1952:3, s. 23).

Lasten tunnekasvatuksen pyrkimyksiä kuvastaa osaltaan Hyvän toveruuden kilpa, joka järjestettiin ensimmäisen kerran keväällä 1954. Sääntöjen mukaan Hymy -patsas jaettiin oppilaalle, jonka tuli olla rehti ja luotettava toveri, sekä avulias, reipas ja iloinen. Kilpailu tuo esiin, kuinka nöyrän ja hiljaisen lapsen sijaan uudistuvissa ideoissa arvostettiin entistä enemmän ulospäin-suuntautuvaa käytöstä, ja myönteistä, sosiaalista käyttäytymistä.

Koululaisten keskinäinen moraalikoodisto

1940- ja 50-lukujen lapsuutta käsittelevän muistitiedon perusteella ajan koululaiset pitivät tärkeinä toimivia ja turvallisia kaverisuhteita, ja voikin ajatella, että esimerkiksi lisääntyvä välituntivalvonta

olisi otettu vastaan myönteisesti, vertaissuhteisiin liittyvien ongelmatilanteiden ratkojana. Muistitietoaineisto tuo kuitenkin esille, että kaverisuhteet pysyivät pitkälti aikuisten valvonnasta vapaana alueena, ja tähän myös pyrittiin.

Koululaiset arvostivat omaa itsenäistä asemaansa, joka mahdollisti vertaissuhteisiin perustuvan kulttuurin ja toiminnan luomisen ja ylläpidon. Omassa porukassa kyettiin kokeilemaan ja tekemään asioita, jotka eivät aina olleet aikuisten mieleen tai arvojen mukaista. Lapset ja nuoret loivat ryhmissään myös moraalisia koodistoja, sääntöjä, ja eräs keskeisimmistä kaveriporukoiden moraalikoodista oli pitää asiat ja tapahtumat porukan sisäisinä. Mikäli vaikkapa jostain onnettomuudesta tai luvattomuudesta kerrottiin aikuisille, se tulkittiin helposti kantelu, muiden luottamuksen pettämisensä. Aikalaistutkimusten perusteella tämä kantelukiellisuus vahvistui koululaisten iän myötä. Sen asema oli vahva, ja muun muassa folkloristi Leea Virtasen mukaan vielä 1970-luvun alussa kantelu oli ”pahin rikkomus, mihin lapsiyhteisön jäsen voi syyllistyä”. Kantelukiellisuuden asemaa ja kulttuuria kuvastavat kenties kantelijalle annetut lukuisat, paikallisesti vaihtuvat, nimitykset. Kantelija sai kuulla olevansa esimerkiksi kollerpussi, kantelupukki, juoruakka, reetupytty, kielikello, lirkuttaja, lörrpö, räpätäti, kielilakkari tai kaipuripukki.

Yhtä lailla myös aikuisten suhtautuminen kanteluun oli usein kielteinen ja niin vanhemmat kuin opettajat ajattelivat, että selvittääkööt lapset keskenään omat ongelmansa. Kuvaavaa on, että kantelu kelpasi myös lasten satujen aiheeksi. Esimerkiksi Marjatta Kurenniemi kirjoitti 1950-luvulla Riku Rinkeli -niminen tarinan, jonka moraalisena opetuksena oli, että kantelu ei kannata, kantelemalla menettää vain ystävänsä ja heidän luotta-

muksensa. Kantelukielteisyyttä rakensi osin ajan kasvatusasenteet ja yksin pärjäämisen ihanne. 1940- ja 50-luvuilla eli vielä tiukasti ajatus siitä, että lasten täytyi karaistua vaikeuksien edessä eikä turvautua heti hädän tullen aikuisiin.

Kantelukielteisyys tuotti ja ylläpiti osaltaan lasten yksinäisyyden kokemusta. Pelko kantelijaksi leimautumisesta nosti kynnystä hakea aikuisilta apua niissäkin tilanteissa, joissa ongelmat kumpusivat kaverisuhteiden laadusta ja vaikka kiusaamisesta. Tätä tematiikkaa käsittelemme laajemmin *Leikitäänkö?* -kirjassa ja näemme, että kielteinen suhtautuminen kanteluun voi yhä edelleen pitkitää monien ongelmien ulostuloa ja samalla avunsaantia.

Kantelukiello ei silti ollut yksiselitteisesti huono asia, sillä se oli osa lasten omaa sosiaalista koodistoa. Lapset ja nuoret joutuivat opettelemaan oman ryhmätoiminnan ohjaamista, ja esimerkiksi pihapeleissä ”isommat pojat” loivat usein tekemiselle sääntöjä, niitä itse kenties ajoittain rikkoen, mutta yhtä lailla välillä ongelmatilanteissa auttaen. Tapaustarkastelu tuokin esille, kuinka lapset ja nuoret olivat, 1940- ja 50-lukujen koulumaailmassa, paitsi sosiaalisen kasvatuksen kohteita, myös itse aktiivisia käyttäytymis- ja moraalikoodiston luojia. Lapset ja nuoret tunsivat omistajuutta omista sosiaalisista maailmoistaan. Kielteinen suhtautuminen kanteluun oli yksi osoitus tästä. Koodisto loi ja ylläpiti ryhmien yhteishenkeä, mutta sillä oli myös nurja puolensa – se vaikeutti ja pitkitti lasten ja nuorten avunsaannin mahdollisuuksia tilanteissa, joissa jokin ryhmä jäsen joutui muiden loukkaavan ja vahingollisen käytöksen kohteeksi.

TEKSTI POHJAUTUU KIRJAAN MALINEN, ANTTI & TAMMINEN, TUOMO (2022). *LEIKITÄÄNKÖ? LASTEN KAVERISUHTEET 1900-LUVUN SUOMESSA*. HELSINKI: GAUDEAMUS JA ARTIKKELIINI MALINEN, ANTTI (2020) *LASTEN KUUNTELEMISEN KULTTUURI JA SEN RAKENTUMINEN 1900-LUVUN SUOMESSA*. LAPSIBAROMETRI 2020.

LISÄÄ LAPSUUDEN JA KASVATUKSEN HISTORIAA LÖYDÄT OSOITTEESTA WWW.LAPSUUDENHISTORIAA.FI

VIITATTU KIRJALLISUUS

HELA, MARTTI (1948). *KANSAKOULU LUONTEENKASVATUSKOULUNA*. TEOKSESSA SAARIALHO, KAARLO ET. AL. (TOIM.) *KANSAKOULUN TYÖTAPOJA I. YLEISTÄ JA ALKUOPETUS*. HELSINKI: WSOY, SIVUT 36-44.

KANSAKOULUN OPETUSSUUNNITELMA-KOMITEAN MIETINTÖ I. (1946). *KANSAKOULUN OPETUSSUUNNITELMA*. HELSINKI: VALTIONEUVOSTO.

KANSAKOULUN OPETUSSUUNNITELMA-KOMITEAN MIETINTÖ II. (1952). *VARSINAISEN KANSAKOULUN OPETUSSUUNNITELMA*. HELSINKI: VALTIONEUVOSTO.

KOSKENNIEMI, MATTI (1952). *SOSIAALINEN KASVATUS KOULUSSA*. HELSINKI: OTAVA.

KOSKENNIEMI, MATTI & VALTASAARI, ANTERO (1954). *TAITAVA OPETTAJA. JOHDATUSTA KANSAKOULUOPETTAJAN TYÖHÖN*. HELSINKI: OTAVA.

KIRJOITTAJA

FT, DOS., ANTTI MALINEN, KOKEMUKSEN HISTORIAN HUIPPUYKSIKKÖ, TAMPEREEN YLIOPISTO

POIKIEN PUKKITAISTELU,
KOLUN PIHALLA.

LAPSET LÄHDÖSSÄ
HIIHTÄMÄÄN

